
EGYES RENDI JOGINTÉZMÉNYEK HATÁSA A NEMESI CSALÁDNÉVVISSELÉSRE

1. A nemzetségek. – A magyar névrendszer fejlődése kissé késve ugyan, de követte az európai irányvonalakat. A névhasználat alakulásának azon a fokán, ahol a kételemű névhasználat a ma is használatos vezeték- és utónév kettősségét ölti magára, célszerű társadalmi rétegenként áttekinteni e névrendszerek kialakulását. Ennek indoka ismert: a családnevek használata a társadalom felső rétegeiben jelent meg először, majd ennek mintájára terjedt el a városi polgárság és a jobbágyság rétegeiben. „Nálunk a szabályos, öröklődő vezetéknevek kialakulását a nemesség körében a XIV., a jobbágyság körében a XV. századra lehet tenni” – írja KÁLMÁN BÉLA (1989: 66), és a vonatkozó álláspontok összegzése után ugyanezt támasztja alá HAJDÚ MIHÁLY is (2003: 740). Ugyanakkor jól tudjuk, hogy az Árpád-házi időszakban már kimutathatók a kételemű névhasználat előképei, a nemzetségnevek.

Magyarországon nemzetségekről két időszakot illetően beszélhetünk: a honfoglalás korában, majd a 12–14. században. A kételemű névhasználat szempontjából ez utóbbi időszak bír relevanciával. A korai okleveleinkben már nem egy helyen találkozunk a nemzetség megjelölésével a *de genere* (ritkábban *de generatione*, *ex progenie*) formában. Az első hiteles oklevél, amelyben felbukkan a nemzetségre utalás (*de genere Zalok* és *de genere Chaak*) 1183-ban kelt (DF 282699). Ezen oklevél kapcsán GYÖRFFY GYÖRGY a két nemzetségre utalást beszúrásnak tekinti, így az első hiteles forrásnak, amelyben a nemzetség megjelenik, Anonymus 1210 körül írt *Gesta Hungarorum*-át tartja (GYÖRFFY 1958: 21). Általános álláspont szerint a korábbi oklevelekben előforduló *de genere* kifejezés hamisítvány, interpoláció eredménye. KRISTÓ GYULA ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy már korábban is előfordul a *de genere* kifejezés, azonban „néhány esetben (*de genere Sancti Stephani regis*, *de genere ducum*, *de genere Vecellini*, *de genere Almasi*, *de genere Symad*) jogunk van feltenni, hogy itt a *genus* szó családöt jelent, mivel ilyen nemzetségekkel csak itt és másutt nem találkozunk, e nevek (*Vecellin*, *Almasi*, *Symad*) nem kövültek nemzetségnévvé” (KRISTÓ 1975: 955–6).

Úgy tűnik, a nemzetségnevek elsősorban az írásbeliségben éltek. BENKŐ LORÁND állítása szerint a latin írásbeliség névformái az élő nyelvben használt személyneveknél bővebbek, „céljuk a pontos meghatározás, ami mögött azonban már származási, vagyoni, öröklési, tulajdonjogi kérdések állnak” (BENKŐ 1949: 9). A formálódó társadalom, a vagyoni különbségek kialakulása, a rendek és az azokon belüli összetartó, mégis egyéni érdekek a pontosabb azonosíthatóságot követelték meg. Ebből következik, hogy az öröklődő családnevek háttérében jogtörténeti (öröklési jogi) okok is meghúzódnak (ezt több szakirodalmi forrás is hangsúlyozza, pl. SZEMÉLYI 1915: 88; MELICH 1943: 271; MIKESY 1959: 82; BENKŐ 1967: 380–1; KÁLMÁN 1989: 66; HORVÁTH 2006: 7; GULYÁS 2009: 47).

Ez az öröklésjogi momentum a birtokjogi viszonyok fejlődésében keresendő. „A XIII. században már a nemzetségek sem annyira vérségi köteléknek, hanem inkább vagyoni közösségnek vehetőek, ahol a vagyoni összetartó szálak jóval erősebbek a közös származás

tudatánál. Az addig közös nemzetségi vagyont a XIII. század közepétől kezdődően föl-osztják és kialakulnak a családi magánbirtokok.” (BENKŐ 1949: 7) „A nemzetségek ágakra szakadnak birtokelkülönülés, távoleső lakóhely vagy más körülmény folytán s az egyes ágak megkülönböztető neveket használtak, melyek a nemzetségnevek mintájára öröklődtek” (SZEMÉLYI 1915: 87–8). A névviselés mögött meghúzódó jogi tényezőnek az egyik alátámasztója a nemzetségnevek használata, még akkor is, ha e névtípus viszonylag rövid ideig állt fent, s néhány (név)történészünk szerint nem képezte a későbbi családnevek alapját. A nemzetségnevek átmeneti megjelenésével kapcsolatban N. FODOR JÁNOS a következőt állapította meg: „Mindebből pedig arra következtethetünk, hogy a nemzetségnévi körülírások nem játszottak szerepet a családnevek kialakulásában, ennek oka egyrészt az lehet, hogy e névforma kizárólag az írásbeliség terméke volt, s a családnevek kialakulásában inkább az élőnyelvi alakok játszottak szerepet, másrészt e névforma nem érte meg a családnevek kialakulásának, öröklődésének idejét, mert már azt megelőzően kiveszett a használatból. Vélhetően mindkét tényező hozzájárult e típus neveinek kihalásához” (N. FODOR 2008: 30–1).

E tanulmány azonban már a „valódi” családnevek formálódásával foglalkozik, s mivel a nemességhez és a nemesek birtokbírhatási jogához kapcsolódó egyes rendi jogintézmények „névalakító” hatásának bemutatását tűzte ki célul, csupán a nemesi családnevhasználat kerül itt terítékre.

2. A birtokhoz való jog. – A magántulajdon örökítésének szabályait már a korai időben megtaláljuk, fejlődésének sokszori ellentmondásossága mégis a birtok mint földterület és a közösség (nemzetség, majd család) mint tulajdonos (birtokos) közötti szoros összekapcsolódás irányába hat. Ez a helynévi eredetű nemesi nevekben is megmutatkozik. A birtok és a birtokos közötti szoros kapcsolat nyilvánul meg az ilyen típusú családnevekben. A kettős névhasználat kialakulásának idején (14. század) az egyik jellemző elnevezési okot, megkülönböztetési alapot a családhoz kapcsolódó földterület adta (vö. HOFFMANN 2004, SLÍZ 2010). „Az akkori magyar nemesség magát leginkább törzsbirtokáról nevezte, mégpedig latin oklevélben »de« prepozícióval” – olvasható KUBINYI ANDRÁSnál, aki erre példaként a (Nyír)Bátor mezővárosról nevet választó *Stephanus Bathory*-t említi (KUBINYI 2003: 98). A magyar nyelv szabályai miatt a családnév mint jelző természetesen megelőzi a keresztnévet.

A birtok és a név közötti kapcsolat sokkal mélyebb összefüggést mutat, mint az elsőre tűnne. Hangsúlyoztuk, hogy a vagyoni viszonyok megszilárdulásával párhuzamosan jelentkezett az állandó névhasználatához fűződő érdek. A legegyszerűbb mód a birtokhoz való jog igazolására valóban a birtokról vett név. Ez – végiglapozva a 19–20. századi családtörténeti köteteket – igazolva látszik, hiszen számtalan olyan családdal találkozni, amely esetében a szerzeményi vagy adományos birtok adta a családnévet. A nemesség esetében ez a jelenség (kiterjesztve ezt a későbbiek során egy újabb névelemre, az előnévre) általános. Ugyanakkor ENGEL PÁLnál az olvasható, hogy a birtok és a családnévhasználat közötti összefüggés nem ilyen egyértelmű. Az általa vizsgált ungi várjobbágyi eredetű famíliák esetében kimutatta, hogy egy adott településnek akár több birtokosa is lehetett (több család), akik mind használták a birtok után a *de* képzős nevet megkülönböztetésként. Az azonos név azonban nem jelenti azt, hogy azonos családokról is lenne szó (ENGEL 1998: 16–7). Mindez a birtok és a névhasználat viszonyára két irányból hat: egyrészt erősíti a közismert tény, hogy a birtokos nemesség családnevei (zömmel) a birtok

után keletkeztek, másrészt abban az időszakban, amikor még a kételemű névhasználat nem állandósult, a birtoknév nem feltétlenül mutatja a közös felmenőtől származást; sokkal nagyobb hangsúly van a közös birtoklásra és az ezzel szorosan összefüggő vérokonszágon. Az ősiség jogintézménye is ezt a közös birtoklást, az osztályos atyafiságot erősíti, aminek fokozatosan lesz csak a külső megjelenési formája az azonos családnév, vagy éppenséggel az előnév.

A következő néhány évszázadban még találkozunk olyan példákkal, amelyek ugyan a birtok és a név szoros kapcsolatát erősítik, de a családnevek könnyű megváltozását, képlékenységet mutatják. Persze ezekben az esetekben is egyéni érdekek húzódnak meg a változás/változtatás háttérében. Több tanulmányban is visszaköszön hosszúaszói Bothos István kancelláriai jegyző esete, aki 1437-ben nemességet és királyi birtokrészt szerzett Bihar megyében, Félegyháza-ként találkozni vele a forrásokban, majd Tah birtokot megszerezve (Pest megye) *Tahi* lesz, s ezen a néven kapja meg 1453-ban a Pest megyei Püspök prédióm királyi jogát. MIKESY SÁNDOR mindehhez hozzáfűzi: „Bothosnak nem azért van több neve, mivel a név a birtokhoz való jog igazolása végett szükséges [...], hanem éppen ellenkezőleg: ennek a jobbágyi sorból a hatalmasok közelébe emelkedett embernek még nem volt mai értelemben vett neve” (MIKESY 1959: 83). PAPP LAJOS szerint MIKESY „példái, amelyek mind új birtokszerzéssel összefüggő névváltoztatásokat illusztrálnak a 15. századból, éppen azt bizonyítják, hogy a név (korábban a megkülönböztető, később a családnév) a tulajdonjog forrása vagy legalábbis jelölője” (PAPP 1993: 262). Ez az állítás azonban nem állja meg a helyét. Tudjuk, hogy a rendi értelemben vett „tulajdonjog” inkább birtokjogot jelent, amely nem származhat pusztán egy név viseléséből. Az a finomítás, hogy „legalábbis jelölője” sokkal megfelelőbb, hiszen a név – abban az időszakban, amikor még a családnévhasználat nem állandósult – kifejezheti a névviselő birtokváltzásait, de semmi esetre sem a forrása vagy generálója lesz a birtokjognak. A 15. századból más hasonló példákat is hozhatunk. KUBINYI ANDRÁS a Pelsőci Bebek és a Nagylucsei Orbán család birtokkal változó nevei mellett Werbőczy István családnévének eredetét is említi e téma kapcsán. „Eredetileg Kerepecinek hívták. A kismemesi család ugyanis Kerepecen rendelkezett részirtokkal. István apját, Imrét, 1477-ben »de Kerepec pronunc in Werbewcz commorans« említik. Azaz a most Verbőcön tartózkodó Kerepec. Amikor Imre fia István 1492-ben beiratkozott a krakkói egyetemre, magát még mindig Kerepecinek nevezte. Később Werbőczyre változtatta nevét, amihez akkor is kitarzott, amikor nagy birtokokat szerzett, és nádor, majd kancellár lett” (KUBINYI 2003: 100).

3. Vagyonjog. – Látjuk, a 14–15. századra a kiváltságos (nemesi) rétegekben már állandósult ugyan a családnévhasználat, de mint az említett példák is jelzik, névcserék, névváltoztatások még mindig előfordultak. Azonban nemcsak egy-egy birtok, birtokrész megszerzése eredményezhette a család nevének megváltozását, hanem más vagyoni jogi változás is. Nem véletlen a *vagyonjogi* szó használata, ugyanis ekkorra már kiforrottak azok a (rendi) magánjogi intézmények, amelyekkel a kor vagyoni viszonyai jellemezhetőek, és amelyek egy-egy család névváltásában közrejátszottak. Ezen jogintézmények körébe tartozik a házasság (jelentős vagyoni jogi hatása miatt), a természetben kiadott leánynegyed, a fiúsítás és az örökbefogadás. Meg kell jegyezni, hogy a rendi közjogi intézmények körébe sorolható „ünnepélyes honfiúsítás” is bírt névviselést alakító hatással (vö. MEGYERI-PÁLFFI 2011b).

3.1. Házasság. – A fenti jogintézmények névhasználatra vonatkozó hatását alátámasztó példák száma a „jogi esemény” bekövetkeztének gyakoriságától függ, és ha ezt egy adott földrajzi területre szűkítjük le, akkor előfordulhat, hogy híján leszünk a példáknak. Ez a házasság intézménye esetén – jellegéből adódóan – nem fordulhat elő, hiszen az olyan evidens példája a név megváltozásának, amely tömegesen fordul elő. Itt elsősorban a nők házassági névviselésére kell gondolnunk. A hagyományos magyar asszonynevforma (a *-né-s* alak) legjellegzetesebb tulajdonsága, hogy a férj neve mintegy „elnyeli” a feleség nevét. Ugyanakkor nem lehet elhallgatni, hogy ezen kívül számtalan formában – akár jogi jellegű (szöveg)környezetben is – megnevezhették a magyar asszonyokat az évszázadok folyamán. FERCSIK ERZSÉBET (2003: 115–22) a 17–18. századi boszorkányperekből gyűjtött adatai alapján számos egyéb asszonymegnevezési típust mutatott be (pl. „x özvegye/felesége” vagy a nő lánykori neve). Ugyancsak ő egy későbbi tanulmányában összegezte a korai névformákat (FERCSIK 2005: 31–8). Az erdélyi asszonynevformákat B. GERGELY PIROSKA mutatta be 1993-ban megjelent munkájában (B. GERGELY 1993: 118–25), SLÍZ MARIANN pedig egyik legutóbbi tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a nők Anjou-kori megnevezése a vagyoni ügyletekben a legtöbb esetben az apa mellett a férj megjelölésének segítségével történik (SLÍZ 2011: 312–3). A megszokott tehát az lesz, hogy a nőket férfi családtagjaik után nevezik meg, s ha ez nem így történik, az a feltűnő. TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐNÉL (2003: 144–5) olvashatjuk, hogy ahol a férj vőül ment a (vagyonosabb) feleség családjához, ott előfordulhatott, hogy a feleség a házasságban is megőrizte leánykori nevét. A Bihar vármegyei Brátkán lakó *Czipelle alias Zudra* család esetében pedig azt látjuk, hogy a házasság révén változott a neve a családnak; igaz, itt második névről beszélhetünk (HBML IV.A.6/e 16. cs. [sz. n.] *Czipelle* másképp *Zudra* család nemesi ügye, 28). A magyar történelemből is ismerünk nem egy olyan nagy vagyonnal rendelkező asszonyt, akit – előkelő házasságkötése ellenére is – leánykori nevén emlegettek a kortársai és az utókor is. Az egyik ide vonatkozó legismertebb példát olvashatjuk FÜLÖP LÁSZLÓ 1983-ban megjelent, a Nádasdy-család levéltárának anyaga alapján készült munkájában: Kanizsai Orsolya (Nádasdy Tamásné) (FÜLÖP 1983: 56). Arra is akad példa, hogy kettős névhasználat alakult ki, azaz a feleség nevét második névelemnek felvette a férj, miként ez a nyíregyházi tírpák családok körében is megtörtént (MIZSER 2009: 218). Ritkábban anyanévből is válhatott családnév, például ha az anya özvegyen maradt (NYÍRKOS 1999: 183).

3.2. Leánynegyed. – Ezen évszázadok házassági névhasználat a magyar magánjog erős vagyoni jogi szemléletét tükrözi, miként az a természetben kiadott leánynegyednél is érezhető. Első pillantásra ennek az elsősorban öröklésjogi intézménynek nincs, illetve nehezen található a névviselésbeli vonatkozása. Azonban az ősi vagyont terhelő, tipikusan pénzben kiadandó leánynegyed adott esetben természetben járt a leánynak. Az 1435. évi XX. törvénycikk a következőképpen rendelkezik: „Ha pedig a leányok közül valamelyik olyan emberhez ment férjhez, akinek birtoka nincsen, akkor annak, az ilyen leánynegyed fejében járó birtokba örökös joggal kell belépnie és benne maradnia.” Az ilyen házassághoz az apa, illetve a fitestvérék beleegyezése szükséges, így adható ki birtokban a leánynegyed. Ebben az esetben akár az is bekövetkezhetett, hogy egy nemesi birtok tulajdonképpen egy nem nemes (a férj) kezébe, s nem nemes (de félnemes, agilis) utódok birtokába került. Önmagában ez a jelenség is egyfajta társadalmi mozgást mutat, hiszen itt a leggyakoribb esetek figyelembevételével nincs másról szó, mint egy kölcsönösen

előnyös „szerződés” megkötéséről. Ez a folyamat – a nemesi, ősi birtok akár egy nem nemes kezére kerülése, vagy a másik oldalról tekintve egy „idegen” beengedése a nemesi közösségbe – a névviselésben is megmutatkozhat; mondani sem kell, hogy a „nemesi név javára” bekövetkező változással. HOLUB JÓZSEF a következőket fogalmazta meg a leánynegyed természetbeni kiadásával kapcsolatban: „Okleveles emlékeinkben aránylag nagyon sűrűn találkozunk a quartának az említett ok miatt természetben történt kiadásával, – s ezt bizonyítja pl. az is, hogy amikor a nádor Zalában 1408-ban bírósági közgyűlést tartott az elszaporodott gonosztevők ellen, a kb. 150 levelesített, proskribált között 25 nemes mellett 12 olyan nem nemessel találkozunk, akiknek a feleségük nemes asszony volt. [...] Ezek természetesen nevüket is feleségük birtoka után kapták” (HOLUB 1936: 25).

BÓNIS GYÖRGY is hivatkozta HOLUB JÓZSEFET, s megállapítja, hogy az a tény, hogy a nem nemes férjet felesége után nemesnek tartották, azt jelzi, hogy „ha a megyei közvélemény be is fogadta ezeket a nemességbe, különbséget tett közöttük és a származás szerint nemesek között” (BÓNIS 2003: 332). BÓNIS mint megnemesedést említi ezt az esetet, holott HOLUB is rávilágít, hogy a férj ezáltal nem válik nemessé, s az ilyen házasságból származó gyermek sem, csak – a később megjelenő szóhasználattal – agilissé. Igaz, ez olyan társadalmi állapotot jelöl, amikor a nem nemes nemesi jogokkal, nevezetesen birtokjoggal bír, hiszen anyja birtokban kiadott leánynegyedét örökli. A névviselés terén BÓNIS fejtegetése tovább megy, hiszen míg HOLUB megfogalmazása arra utal, hogy a 12 proskribált nem nemes a felesége birtokáról van megnevezve, ami pusztán könnyebb beazonosíthatóságot is takarhat, nem pedig családnévhasználatot, addig BÓNIS a következőképpen ír ugyanezen eset kapcsán: „Az újnemesek családba való beolvadására vannak továbbá azok az esetek is, amelyekben a leánynegyed révén befogadott felveszi az ősi birtokra utaló családnevet” (BÓNIS 2003: 332). Ez már állandósult családnévhasználatot sugall. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a nádori közgyűlés olyan időszakban hívtatott össze, amikor még nem szilárd a kételemű névhasználat Magyarországon.

Az eddig említett jogintézmények esetében a házasság „közvetíti” a név megváltozását eredményező indokot. Ugyanerről beszélhetünk akkor is, amikor egy újonnan, özvegyesség után kötött házasság okozza a családon belüli névváltozást, ami már a következő generációra, a gyermekekre terjed ki. Ilyenkor jellemzően a mostohaapa után kezdik nevezni az anya gyermekeit, akikre a szűkebb közösségben vagy kettős név formájában, vagy új névként ragad rá anyjuk új férjének neve. Jó példa erre a Fekete Tóth család, amellyel kapcsolatban RESZEGHY LAJOS (egykori Bihar vármegyei levéltáros) jegyzetei között olvashatjuk: „Ezekre a Tóth név onnan ragadt, hogy nagyapjuk Fekete Mihály elhalván, anyjuk Sáránról ismét férjhez ment Udvarba Tóth Mihályhoz s mostohaapjuk után Fekete Tóth-oknak hivattak” (HBML IV.B.456/d 14.d Fekete Tóth család). Ugyanez történt a Háló Kovács családban is: „Háló János diószeghi lakos, néhai Kovács Balázs fia, bemutatja Bihar vm.-nek 1724, 1726 és 1728. évi gyűlésein azon nemességi vizsgálati iratokat, hogy neve Háló, mostoha atyjából származtatható” – olvasható szintén RESZEGHY LAJOS családtörténeti hagyatékában (HBML IV.B.456/d 16.d Háló Kovács család).

3.3. Fiúsítás. – A házasság és a természetben kiadott leánynegyed mellett a fiúsítás is azon magánjogi jogintézmények körébe sorolható, amelyek kihathatnak egy család névhasználatára. A fiúsítás sommásan szólva a rendi magánjog azon jogintézménye, amely „a leányt fiúvá teszi”, legalábbis jogi értelemben.

FRANK IGNÁC ismert munkájában a fiúsításról a következő áll: „Királyi adomány a FIÚSÍTÁS is, mellynél fogva t. i. leány vagy asszony fi-jóságban úgy örökül, mintha fi volna. Többnyire ilyen levelet az utolsó fiörökös kér, vagy leánya, vagy húga, nénnye javára” (FRANK 1845: 310). WERBŐCZY „Hármaskönyv”-e nem határozza meg a fiúsítás fogalmát, hanem csak jellegét és szabályait, vagyoni jogi hatásait rögzíti. A fiúsítás megjelenése „teljesen felforgatta” a rendi öröklési jogot, amely szerint addig az ősi családi vagyont, az ingatlan jószágokat főszabály szerint csak a fiak (örökösök) örökölhették, a leányok nem. Szerzeményi javakban, ingókban a törvényes öröklés rendje szerint egyenlő arányban osztozkodtak az utódok (gyermek, maradékok, ivadékok), ha az adomány mindkét nemre szólt. A leányok csak a leánynegyed erejéig, s csak férjhez menetelükig élvezhették természetben a javakat, akkor azután az érdekelt rokonok pénzen megválthatták tőlük. Csak abban az esetben kapták ki természetben, ha a birtok magvaszakadás miatt a királyra szállt vissza, vagy ha a rokonok beleegyezésével birtoktalan vagy nem nemes emberhez mentek férjhez (HOLUB 1925: 305). Ezt a főszabályt törli át a fiúsítás intézménye, amelynek következtében a fiúsított leány a törvényes fiúörökös jogi helyzetébe lép. Azonban a fiúsított leány a család új alapítójának tekinthető, hiszen a fiúsítással ő az új adományhoz hasonló királyi kegyben részesül, nemessé lesz, s magvaszakadt atyjától „örökölt” birtokai adományos birtokok lesznek, azaz elvesztik ősi jellegüket. A fiúsítás eredeti nemességszerzési mód is volt egyúttal. A nemes atya leánya személyében önmagában is nemes lett volna, azonban ha nem nemes férfihoz megy feleségül, akkor a házassággal gyermekei nem nyernek nemességet, tehát a női nem nem közvetíti ezt a státust. Ezzel ellentétben a fiúsított leány – mivel a királyi kegy folytán adományban részesül – nemessége tekintetében is férfinak tekintendő, azaz ha nem nemes férfihoz megy férjhez, gyermekei akkor is öröklik a nemesi státust (vö. GIDE 1886: 357). Tehát a fiúsított nő nem nemes férfitől származó törvényes gyermekei nem atyjuk, hanem fiúsított anyjuk jogállását követik. A fiúsított nő gyermekei estében „visszaáll az eredeti rend”, ugyanis a birtokos anya halálával a birtokjogok csak a fiait illetik meg, a leányoknak pusztán a leánynegyed jár (Hármaskönyv I. rész 17. cím 7. §).

A fiúsításról fennmaradt legkorábbi emlékünknél – valószínűleg ekkor történt először – a Károly Róbert által 1332-ben kiadott oklevél. A királyi kegy indoka az volt, hogy 1316-ban a Kőszegiek egyik alvezére a Vas megyei Gersén kiirtotta a Nádasd nemzetség egyik ágát, két felnőtt férfit és azok családját. Egyedül László lányát, Margitot mentette meg dajkája. Az 1332-ben kelt oklevélben a király elmondja a Gersén történeteket, majd a Nádasd nembelieknek a királlyal és a koronával szemben tanúsított hűségéért és azért, hogy a király hűségén és szolgálatában meghaltak öröksége ne kerüljön ellenséges kézre, Margitot László és Dénes valóságos örökösévé teszi azok háramlott birtokaiban. Maga az oklevél is kifejezi, hogy ez ellentétes a magyar joggal, azonban ez a jogszokás nem állhat meg a király rendelkezésével szemben (vö. FÜGEDI 1999: 83–4). A fiúsítás intézményét tehát az Anjouk honosították meg Magyarországon. Károly Róbert uralkodása alatt másik fiúsításra nem került sor. A következő ismert fiúsítási oklevél 1347-ből származik; ez után is csak 1353-ból 1356-ból és 1357-ből ismerünk egyet-egyét, az 1360-as évek közepén viszont már mint sűrűn igénybevett intézmény jelenik meg (HOLUB 1925: 311–2). A vizsgálatainkból kiderült, hogy számos család esetében a fiúsítás a vagyoni jogi hatásán túl névváltozással is járt. A fiúsított nő nemcsak magvaszakadt atyja nemesi jószágaiban vált fiúk módjára törvényes örökössé, hanem „folytatta” a család nevének viselését akként, hogy fiai nem természetes atyjuk, hanem anyjuk nevét

használták családi névként. Az első adat erre Kürthy Margit 1392-es fiúsítása, ugyanis utána fiai nem atyjuk, Nyéky Mihály nevét, hanem a *Kürthy* nevet viselték (NAGY 2003. 3. köt. Kürthy család). Nemcsak a fiúk, hanem a leányok is viselhették fiúsított anyjuk családnévét. Erre vonatkozó példát találunk PAPP LAJOSnál: „Egy 1500-os oklevél szerint [...] Drágffy Anna anyjának, Drágffy Magdolnának (Drágffy Miklós leányának) a vezetéknevét örökölte. Adatok nincsenek rá, de erre feltehetően a leánynegyednél nagyobb vagyoni öröklése céljából történt fiúsítás (praefectio) kapcsán kerülhetett sor” (PAPP 1993: 260). A névátvétel más módon is bekövetkezhetett: például birtoknévből származó családi neveknél többször előfordult, hogy a fiúsított leány nevét a férj családnévként használta, saját neve pedig predikátum maradt. Ide sorolható a losonci Bánffy család esete (15. sz.), ugyanis Bánffy István fiúsított leányát egy Lossonczy vette feleségül, aki ezután losonczy Bánffynak írta magát (NAGY 2003. 1. köt. Bánffy család). Kettős névhasználat is előfordulhatott, de ez nem jellemző. Így erre példaként Batthyány Alapy Benedek említhető a 16. századból, akinek atyja Alapy János, anyja a feltehetőleg fiúsított Batthyány Margit volt (NAGY 2003. 1. köt. Alapy család). Arra is akad példa, hogy a fiúsított anya birtokból származó családnévét predikátumként használták az eredeti név megtartása mellett. Ez a kellemesi Melczer családnál fordult elő a 17. századtól. Melczer (II.) János özvegye, Kékedy Katalin az utolsó Kékedy Balázsnak volt a fiúsított leánya, ő szerezte gyermekeinek I. Lipót király uralkodása idején a család előnevét adó kellemesi jószágot (NAGY 2003. 7. köt. Melczer család).

3.4. Örökbefogadás. – A jól ismert magánjogi intézménynek két formája létezett: testvérré, illetve fiúvá fogadás. A testvérré fogadáshoz királyi hozzájárulás kellett, a kiadott oklevelekben is zömmel testvérré fogadás dokumentumait találni (FÜGEDI 1999: 40). Inkább a fiúvá fogadás esetében fordulhatott elő névváltozás, hiszen bizonyos értelemben ez egyfajta szülő-gyermek kapcsolatot eredményezett amellyel, hogy a vagyoni öröklését biztosította. A névváltozással is járó örökbefogadások száma azonban csekély. Erre az egyik példát NAGY IVÁNNál olvashatjuk, ahol „a Pozsony családról meg van írva, Posonyi Ignác szegedi lakosnak leányát Annát Vrábel János vevén nőül, a nevezett ipa ettől született egyik unokáját Vrábel Ignácot örököséül fogadván, azt a Pozsonyi névre adoptálta és nevére 1791-ben nemességet szerzett, míg ennek többi testvérei a Vrábel nevezet mellett nemesség nélkül maradtak” (NAGY 2003. 12. köt. Pozsonyi család). Egy másik példát a Királyi Könyvekben találunk, amelyet KEMPELEN BÉLA is említ a Hellner családnál: „A családból H. Simon 1722. nov. 22. engedélyt nyer Serpilius János örökbe fogadására nemességének és nevének ez utóbb nevezettre való átruházásával” (KEMPELEN 2003. 5. köt. Hellner; LR. XXXIV. 170–172. sorszám: 34.89). Megemlítendő, hogy nem csak a nemesség körében jelentkezett az örökbefogadás névváltoztató hatása. MIZSER LAJOS (2009: 219) a nyíregyházi tírjákók névváltozási okai között is említ ilyen esetet.

4. Összegzés. – A rendi jogintézmények adta névváltozási lehetőségek elsősorban a birtokos nemesség körében jelentkeztek, hiszen valamennyi intézmény közvetlen vagy közvetett célja az örökös biztosítása volt, ami ha megvalósult, kifejeződhetett a folyamatos névhasználatban. Ezen jogintézmények elsődleges funkciója természetesen nem a név megváltozásának, megváltoztatásának kieszközlése volt, s éppen ezért nem is ebből a szempontból vizsgálták eddig őket. Azonban láthatjuk, ha nem is tömegesen és az

egész társadalmat érintően, de hatásuk lehetett a névviselésre akkor, amikor még az állam nem lépett fel e területen szabályozási igényével.

Természetesen nemcsak a birtokos rétegnél történtek időnként névváltozások, hanem a birtoktalan nemesség körében is találkozunk ilyen esetekkel. S mivel itt az örökös biztosítása nem tűnt elemi érdeknek, ezek gyakrabban és többféle indokból következtek be. Persze a névhasználatban jelentkező eltérések körében is különbségek tehetők. Egyes esetekben a család új neve szinte teljesen háttérbe szorította a régit, ami így a feledés homályába merült. Gyakrabban láthatjuk azt, hogy egy család kettős névvel élt, azaz a régi mellett az új nevét is használta (X alias/másként Y). Ezek a névcserék a családok és a közösségek életében nem bírtak nagy jelentőséggel mindaddig, amíg valamiféle konfliktus nem keletkezett a névváltozásból. Bizonyos esetekben ezeket a családokat arra kényszeríthette az új családnévvel való élés, hogy bizonyítsák a folytonosságot, azaz a más néven ismert őstől való leszármazást. Ezek a vizsgálódó eljárások a nemességigazolásban öltöttek testet, s már átvezetnek abba az időszakba, amelyben a névhasználatra vonatkozó állami szabályok megjelennek (vö. MEGYERI-PÁLFFI 2010, 2011a). Ez a 18. század időszaka, s majd amikor 1814-ben I. Ferenc kifejezett rendelkezéseket ad ki a névváltoztatások vonatkozásában, a névviselés jogi értelemben vett tudatos szabályozása is útjára indul.

Rövidítések

HBML = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár.

HBML IV.A.6/e = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Bihar Vármegye Törvényszékének iratai. Nemességi perek (Nobilitaria).

HBML IV.B.456/d = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Bihar Vármegye Levéltárának irattára. Reszeghy-féle hagyaték iratai.

LR = *Libri Regii – Királyi Könyvek 1527–1918.* (Arcanum DVD.) Budapest, 2006.

Hivatkozott irodalom

BENKŐ LORÁND 1949. *A régi magyar személynévadás.* Budapest.

BENKŐ LORÁND 1967. A magyar tulajdonnevek története. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN szerk., *A magyar nyelv története.* Budapest. 374–89.

BÓNIS GYÖRGY 2003. *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Budapest.

ENGEL PÁL 1998. *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében.* Budapest.

FERCSIK ERZSÉBET 2003. A nők hivatalos megnevezése a XVII–XVIII. századi boszorkányperek okirataiban, vagyis az ördögghi inczelkedesből büös, bajos eördögös Aszszoniok neveiről. *Névtani Értesítő* 25: 115–22.

FERCSIK ERZSÉBET 2005. Az asszonyok megjelölésére szolgáló névformák és a névhasználat a 17–18. században. *Névtani Értesítő* 27: 31–9.

N. FODOR JÁNOS 2008. *Északkelet-Magyarország személynéveinek komplex nyelvi elemzése (1401–1526)* PhD-értekezés. http://nfodorj.web.elte.hu/index_elemei/csaladnevek.pdf [2011. 02. 18.]

FRANK IGNÁC 1845. *A közigazság törvénye Magyarhonban.* Buda.

FÜGEDI ERIK 1999. *Az Elefánthyak – A középkori nemes és klánja.* Budapest.

- FÜLÖP LÁSZLÓ 1983. Női és asszonynevek XVI. századi levelekben. *Névtani Értesítő* 8: 53–9.
- B. GERGELY PIROSKA 1993. Az erdélyi asszonyok régi megnevezéseiről. *Névtani Értesítő* 15: 118–25.
- GIDE PÁL 1886. *A nők joga. Tanulmány a nő magánjogi helyzetéről a régi és az új jogban*. 2. Budapest.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2009. Újabb adatok a középkori jobbágyi-mezővárosi személynévadás kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 31: 47–61.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1958. A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. 1. *Századok* 92: 12–87.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok*. 1. Debrecen. 9–61.
- HOLUB JÓZSEF 1925. A fiúsításról In: LUKINICH IMRE szerk., *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére, Születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest. 305–19.
- HOLUB JÓZSEF 1936. *Néhány kérdés a leánygyed köréből*. Budapest.
- HORVÁTH ZITA 2006. Az egyelemű, átmeneti szerkezetű és kételemű nevek megjelenése a Bánffy-családok 14. századi okleveleiben. *Névtani Értesítő* 28: 7–20.
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Debrecen.
- KEMPELEN BÉLA 2003. Magyar nemes családok In: *Arcanum DVD Könyvtár IV*. Budapest.
- KRISTÓ GYULA 1975. Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. *Századok* 109: 953–67.
- KUBINYI ANDRÁS 2003. Családnévadás a középkori Magyarországon In: STIRLING JÁNOS szerk., *In virtute spiritus. A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére*. Budapest. 96–112.
- Magyarország Középkori Digitális Okmánytára 1.0 – Hazai Okmánytár*. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, 2005.
- MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN 2010. Az állami névszabályozás előzményei és kezdetei. In: P. SZABÓ Béla – SZEMESI Sándor szerk., *Profectus in litteris II. – Előadások a 7. debreceni állam- és jogtudományi doktorandusz-konferencián 2010. május 21.* Debrecen. 237–244.
- MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN 2011a. Névváltoztató bihari nemes családok a kora újkorban – Jogtörténeti vonatkozások. In: BARTHA ÁKOS – SZENDREI ÁKOS – SZÁLKAI Tamás szerk., *Interdiszciplinaritás a régió kutatásban. Fialat kutatók nemzetközi konferenciája I*. Debrecen. 41–52.
- MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN 2011b. Névváltoztató honosítottak. In: HOMOKI-NAGY Mária szerk., *Szegedi IV. Jogtörténeti Napok: Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról*. Szeged. 93–100.
- MELICH JÁNOS 1943. Családneveinkről. *Magyar Nyelv* 39: 263–80.
- MIKESY SÁNDOR 1959. Miért alakultak ki vezetékeink? *Magyar Nyelvőr* 83: 82–7.
- MIZSER LAJOS 2009. A nyíregyházi tirpákok névváltoztatásai In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Budapest. 215–21.
- NAGY IVÁN 2003. Magyarország családai, címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. In: *Arcanum DVD Könyvtár IV*. Budapest.
- NYIRKOS ISTVÁN 1999. A családnévként szereplő női keresztnevekről. *Névtani Értesítő* 21: 183–8.
- PAPP LAJOS 1993. Sajátos névváltoztatások a 16. században. *Névtani Értesítő* 15: 259–62.
- SLÍZ MARIANN 2010. A helynévi adatok szerepe az Anjou-kori személynevek vizsgálatában (Az *Egrimihalhaza* típus). In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti Tanulmányok*. 5. Debrecen. 105–11.

SLÍZ MARIANN 2011. Dominák és relicták: a nem és a társadalmi státusz hatása a 14. századi oklevelek női neveire. In: CSISZÁR GÁBOR – DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. Budapest. 311–7.

SZEMÉLYI KÁLMÁN 1915. *A névjog. Tanulmány a személyiségi jogok köréből*. Budapest.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ 2003. *Magyar jogi népszokások*. Budapest.

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN

**ZOLTÁN MEGYERI-PÁLFFI, The influence of some feudal legal institutions
on the surnames of the Hungarian nobility**

In Hungary, in the period of the stabilization of two-constituent names, the nobility, setting an example also in name bearing, accepted several regulations resulted in name changes, each of which was rooted in the legal system of the feudal Hungary. Marriage (as a result of its property right consequences), changes in estates, assignment in kind of the quarter inherited by a daughter, investment with the rights of a son, contemporary forms of adoption could all lead to (deliberate) changes in surnames, as these feudal legal institutions influenced financial conditions. This paper explains the so far neglected aspects of the relation between the history of law and name bearing, and describes the contemporary plasticity of name use as observed in the cases of some noble families.